

EVROPA I IZAZOVI

ZNAČENJE EVROPE: FAKTI I FANTAZIJA

„Europi je jednom Afrodita poslala sladak san... Spavala je Europa, devičanska Fenikova kći i činilo joj se kao da se oko nje svađaju dva kontinenta, Azija i onaj naspram nje; jedna od njih izgledala je kao tuđinka, druga je ličila na domotkinju... Ona reče da joj je voljom Zeusa Europa određena kao počasni dar. Ova prestrašeno skoči sa ležaja; srce joj je lupalo; san joj se, naime, učinio kao stvarnost.“

(Iz mita o Evropi u verziji Mošosa iz Sirakuze, oko 150. godine pre Hrista)

Osim razuma, na koji se čovek najčešće poziva kada sebe želi da ogradi od ostalih bića, i osećanja, mašta i fantazije čovekovi su pratioci, koji su češće usmeravali tokove ljudskih zajednica kroz prostor i vreme nego toliko slavljeno razum. Antička Helada je tako označavana kao doba očigledne prevlasti logičkog mišljenja; ali grčki mitovi, nastali iz potrebe da se objasni neobjašnjivo, uvek su iznova predstavljali inspiraciju mnogima da razmišljaju, stvaraju i deluju.

Poznato je da se u Antici formira višeslojan pojam Evrope: mitološki, geografski i politički... Geografski prikaz je najizvesniji. Ma kako bili ograničenih saznanja, ono što su stari narodi podrazumevali pod Evropom u određenom trenutku bilo je prilično pouzdano za putnike ili osvajače (npr. srednja Helada kao Evropa ili prostor rimskih provincija). I danas je prilično razumljivo gde se geografski prostire Evropa, koje su njene fizičke granice; iako postoje nedoumice gde je istočna granica Evrope, i to pitanje se društvenom konvencijom u skladu sa aktuelnim odnosima snaga dâ rešiti za određeno vreme. Međutim, mitologija i politika ne samo da se ne nalaze u potpunosti u polju faktičkog, već je određena doza fantastičnog i poželjna, doduše u mitu nešto više nego u politici. Mitološki, Evropa je stigla sa istoka, kao kćer feničanskog kralja koju je Zeus na prevaru, u vidu belog bika, preneo od obala Fenikije do Krita, gde joj se ukazao u pravom obličju. Iako

istočnjačkog porekla (kao i mnoge tekovine naše civilizacije), ona je određena kao počasní dar „boga nad svim bogovima“, grčkog Zevsa, čime joj je ukazana čast da postane izabranica plodnog i svemoćnog gospodara Olimpa. Od tada, Evropa nosi jednu značajnu mitološku, fantastičnu, ali time i veoma motivacionu simboliku: Evropa je tamo gde je plodnost, izobilje i sreća, ali i snaga, silina i odlučnost njenog zaštitnika.

Politika je možda još zanimljivija, jer je ona oblast koja može i hoće da upravlja i usmerava ogroman deo svih čovekovih aktivnosti. Još se u antici formira jedan predrasudan odnos (znači činjenički nezasnovan odnos – bilo da činjenice nisu bile dostupne ili su svesno prikrivane) prema okolnim civilizacijama i narodima. Azija se, vekovima kasnije, shvata kao zemlja despotizma, neprirodne vladavine, blage klime koja proizvodi slabe ljude koji nisu sposobni da spoznaju i dostignu slobodu evropskog čoveka. Današnje socijalnopsihološke teorije potvrđuju da se identitet i osećanja zajedništva (a sve u cilju unutrašnje kohezije) formira na osnovu prepoznavanja „drugog“, ma kako taj „drugi“ po mnogo čemu bio sličan „nama“, tj. ma koliko fakti bili u suprotnosti sa ljudskom fantazijom. Nosioi evropske civilizacije uvek su potencirali, nekad i krajnje nerealno i nepostojeće jedinstvo Evrope, često Evropi suprotstavljajući nekog drugog. Iza protagonista ovog jedinstva se uvek, sve do posle Drugog svetskog rata, krio poseban interes uskog kruga ljudi. I samim Evropljanima često se kao bumerang vraćalo njihovo odbijanje da priznaju „drugog“: Makedoncima, koji su kasnije osvojili Heladu, nije bilo dozvoljeno da učestvuju na olimpijskim igrama, za Rimljane su svi van njihovih provincija bili varvari, iako su kasnije ti isti varvari na kolena bacili Imperiju. I Makedonci i plemena sa severa nesumnjivo su živeli na prostoru koji danas smatramo Evropom. Nažalost (ili na sreću), nekim stvarima su bili potrebni vekovi da bi „sazrele“. Na nama je da ne ponavljamo greške predaka!

Srednji vek je specifičan period evropske istorije. Iako je geografski već poznat najveći deo onoga što danas nazivamo Evropom, to je period velike političke razjedinjenosti starog kontinenta. Postoji jedna snaga koja je uopšteno propagirala jedinstvo, ali samo u sferi koja je njoj odgovarala, dok joj je rasepkanost feuda i državnica sasvim bila poželjna. To je bila hrišćanska crkva, pre svega katolička (istočna crkva nije mogla da računa na univerzalnost, jer se rano stvaraju posebne pravoslavne crkve). I katolička crkva je težila da svojom dogmom, dosta oslonjenom na fantaziju, pokuša da Evropu predstavi kao jedinstveno telo pod njenom dominacijom. To jedinstvo pokušava da predstavi ebstorfska karta sveta, po kojoj je svet nekakvo mistično telo u obliku Hrista, a njegovi udovi su poznati kontinenti. Revitalizuje se antički mit o Evropi i biku, ali on dobija hrišćansku simboliku: Evropa je ljudska duša koja čeka sina božijeg da je spasi u obličju bika. Evropa se u

hrišćanskom tumačenju prikazivala i kao zemlja naseljena potomcima Nojevog sina Jafeta, pa je bilo ozbiljnih namera da se ona nazove i "Jafetijom". Očigledno je pojam Evrope bio mnogo širi i primenljiviji od „Jafetije“, koja nije ušla u upotrebu jer je bila ograničena na polje religije. Fakti dovoljno govore o katoličkoj idealizaciji Evrope kao jedinstvenog korpusa. Oštre borbe pape i pojedinih vladara za vrhovnu vlast (koje kulminiraju u 11. veku sukobom oko investiture), pojave jeresi koje su često odnosile veliki broj žrtava i uništenje materijalne kulture (Francuska u 12. veku) i druge nesavršenosti crkve nisu je mogli učiniti stvarnim ujediniteljem Evrope. Zajednički kulturni efekti u vidu latinskog jezika i univerziteta u njenom okrilju gotovo su krajnji njeni dometi. Crkva je jedino uspela da ujedini pojedine vladare u periodima krstaških ratova, ali motivi pohoda na istok i posledice koje su oni ostavljali za sobom ne spadaju baš u najslavnije stranice evropske istorije.

Uspon apsolutnih monarhija ispisuje nove stranice evropske istorije. Gotovo svaki vladar koji je uspeo da konsoliduje stanje unutar granica svoje zemlje zanosio se fantazijama da silom nametne vlast i principe svoje vladavine drugim narodima. Takvo stanovište ne izgleda nam zastarelo samo sa pozicije današnjice. Već pravnik i pamfletista Pjer Diboja, početkom 14. veka, poručuje: „Ne verujem da bi razuman čovek u sadašnjem trenutku mogao smatrati mogućim da bi ovovremenim poslovima celoga sveta mogao da upravlja jedan jedini monarh... Ako bi, naime, razvoj krenuo u tom pravcu, bilo bi beskrajnih ratova, ustanaka i nesuglasica...“ Diboja ne samo da je bio kritičar, već i prognostičar. *Dok god su pojedini vladari smatrali da ujedinjenje Evrope mogu postići uz pomoć oružja, sile i straha, dok god je Evropom vladalo načelo jačeg, dok god je lakši život naroda bio u drugom planu u odnosu na političke ambicije i interese pojedinaca, koncepcije Evrope kao realnog, zajedničkog i mirnog životnog prostora mnogih lebdele su u sferi fantastičnog.* Nažalost, nakon srednjeg veka ovo još zadugo nije shvaćeno. Brojni silnici potresali su evropsko tlo još nekoliko vekova, smatrajući da su oni ti koji mogu da odrede šta Evropi treba. Napoleon i Hitler su samo najreprezentativniji od njih. Isto tako, dok god su Evropljani mislili, na osnovu mnogih kvaziteorija, da su superiornija rasa od ostatka sveta, dok su smatrali da je budućnost Evrope izvan Evrope, u kolonijama, teško da je moglo biti ičeg što nam je danas poznato kao Evropska unija.

Nakon Vestfalskog mira, države su donekle shvatile da ne mogu a priori računati na teritorije drugih. Koncept nacionalne države postaje dominantan model koji traje i do danas. Međutim, ni taj model nije doneo zadovoljavajuća rešenja. Brojni ratovi nastavili su da uzimaju danak, sve do katastrofalnog Drugog svetskog rata, koji je osvestio ljude, zahtevajući da se iznađe novi

model zasnovan na realnim odnosima, ne na pokušaju dominacije jednog, na osnovu iracionalnih principa, religije, ne na osnovu univerzalnih i jednom datih rešenja. Faktička integracija počela je onim što svaki pojedinac neposredno oseća kao svoj standard, život i svoju budućnost – ekonomijom. *Time se pokušaji da se stvori neka vrsta jedinstva prenose iz sfere fantastičnog u sferu faktičkog.* Iako evropska istorija traje već više od dva milenijuma, iako se ona razvijala pod neposrednim prožimanjem gotovo svih ili bar velikog broja aktera, tek u poslednjih pedesetak godina taj razvoj počinje da se planski i svesno usmerava, na principima racionaliteta. Fantazija nije nestala, ona je samo ustupila mesto „opipljivijim“ stvarima, a ostaje nam da se nadamo da će mašta i čovekova imaginacija u budućnosti samo podržavati očigledno uspešno pronađenu formu rešavanja problema, a nikako joj se suprotstavljati. Istorija nam dovoljno pokazuje loše posledice sukoba faktičkog i fantastičnog.

ZAJEDNIŠTVO KAO DOMINANTNA VREDNOST

Prvi dan meseca maja leta gospodnjeg 2004. označio je istorijsku prekretnicu u razvoju evropskog kontinenta. Deset zemalja centralne i istočne Evrope postalo je deo evropske porodice naroda koja je svojim razvojem tokom druge polovine XX veka nastojala da jedan deo Evrope učini jedinstvenim ekonomskim i političkim prostorom. Istočno proširenje Evropske unije sugeriše nam da ideja Evrope svoj adekvatan izraz nalazi upravo u pokušaju integrisanja svih evropskih zemalja, koje su tokom različitih istorijskih perioda bile odeljene nepremostivim granicama, političkim nerazumevanjima, netolerancijom i neprihvatanjem različitosti sa kojom su se, opet, neprekidno suočavale.

Ništa manje svečano bilo je i 9. maja, kada je Evropa proslavljala svoj rođendan. To je datum koji krije poraze jednako kao i evropske uspehe i pobede. Upravo taj datum tankim velom prekriva *raznovrsnosti i heteroglosiju koja krasi ideju Evrope od njenog začetka do danas*.

Na odnos prema različitom i drugačijem kao relaciji koja se tiče političkog života i njegovog razvoja po prvi put nailazimo kod antičkih Grka, koji nam svojim mitovima dočaravaju razmišljanja o različitim pojavama, pa i o tome otkud termin Evropa kao oznaka određenog geografskog područja. Ako se držimo mita, a forma mita je priča, onda čitaocu može biti zanimljivo istražiti kako je starim Greima upravo kroz priču podmetnut naziv Evropa.

Priča kaže da je Evropa bila kći feničanskog kralja Agenora i miljenica vrhovnog boga Zeusa. Evropa se često igrala na obali mora. Jednoga dana, dok je brala cveće, privukla je na sebe Zevsovu pažnju. Otac bogova se strasno zaljubio u Evropu i, da bi joj se približio, preobrazio se u lepog, belog bika, koji je odisao mirisom ruža i šafrana. Devojka je bez straha pristupila lepoj životinji i počela je nežno da je miluje, a zatim se, sa kotaricom cveća u rukama, popela na leđa krotke životinje.

Tada je bik jurnuo u more sa svojim plenom i udaljio se od feničanske obale. U pratnji Posejdona, Amfitrite i Afrodite, kao i Nereida, koje su pevale svatovske pesme, Zevs je preneo Evropu na ostrvo Krit. U Diktejskoj pećini Zevs se pod platanima sjedinio sa svojom miljenicom, koja mu je kasnije rodila tri sina – Minoja, Sarpedona i Radamanta. Da bi ovekovečio ovu ljubav, otac bogova je naredio da kritski platani nikad ne gube svoje lišće i da *deo sveta kome pripada ostrvo Krit* nosi ime njegove miljenice Evrope.

Sadržina ovog mita usmerava nas ka ideji da je nazivom Evropa u doba antike označavan onaj deo sveta koji su naseljavali Grci, ali ne i varvari. Ime kćeri feničanskog kralja Agenora korišćeno je da napravi jasnu distinkciju između *razboritih Grka*, koji su nastojali da svesno i autonomno urede politički život u svojim zajednicama, i varvara, koji su svog gospodara i dalje gledali kao Božjeg izaslanika, a on upravo zbog božanskog porijekla svoje moći ne treba da bude izložen suprotstavljanjima i kritici.

U samim začecima, Evropa je činila onaj deo sveta koji se od ostatka razlikovao civilizovanošću njenoga stanovništva, velikim dometima u različitim naučnim disciplinama, te posebnim stilom života koji je omogućio da evropocentrizam postane dominantna u političkim razmišljanjima u epohama koje su usledile.

Dosledno poštovanje sadržine mitske priče otkriva nam polje koje skriva simboličku ravan razvoja evropskog duha i ideje Evrope, no valjano bavljenje određenim pitanjem podrazumeva korišćenje realnijih i ukoliko je moguće faktografskih elemenata. Oni nas, što se tiče korena imena Evropa, upućuju na to da se ona razvijala u odnosu na drugi entitet, mnogo veći i bogatiji. Azijski kontinent je bio prostor u odnosu na koji je Evropa gradila svoj identitet, a koji je u svome okrilju negovao civilizacije naspram kojih je Evropa predstavljala običnu periferiju. Otud ne čudi što autentični koren svoga imena Evropa pozajmljuje upravo od drugih, od Arapa, čiji termin *ereb* označava zemlju zalazećeg Sunca, a zapravo samo zapadni deo evroazijske kopnene mase.

Ovaj izvor otkriva nam da ideja Evrope svoje ishodište nalazi u vremenu u kojem se Evropa ogledala u drugom, većem, snažnijem. Ona je u odrazu svoga uzora uspevala da vidi pogreške i nedostatke izvornog lika i insistiranjem na različitostima uspela sebe da učini drugačijom i plodnijom.

Evropa se razvijala i rasla, prihvatila nove teritorije i drugačije narode, sve dok taj pohod nije bio limitiran prirodnim limesom: morima na severu, zapadu i jugu, te planinom Ural na istoku. Pravni sistem Rimske imperije omogućio je da evropski kontinent bude integrisan jedinstvenim sklopom pravnih normi kojim se upravljalo iz jednog centra. Nestankom imperije,

nestaje i ideja o jedinstvenom političkom prostoru. Ona zamire sve do pojave Franaka koji, koristeći se i silom, nastoje učiniti da evropski narodi budu vođeni jednom idejom i jednim vladarom. Upravo u tom periodu prepoznajemo rađanje ideje Evrope kao sasvim artikulisane i prepoznatljive. Iz nje će kasniji autori crpiti nadahnuće za razmišljanja o njenom razvoju.

Tako nam Viljem Pen (William Penn) krajem XVII veka nudi ideje koje podupiru tezu o sadašnjem i budućem miru u Evropi. Razmišljanja o miru krasila su sve kasnije rasprave o razvoju evropskog kontinenta, budući da je on obuhvatao toliko različite načine življenja da su razlike nekada postajale nepomirljive, a nepomirljivosti su vodile ka sukobu. Svedočanstva koja upućuju na mir kao bazičnu kategoriju kojom se bave autori govore da su periodi mira zapravo bili kratki. Opat od Sen-Pjera (Abbé de Saint Pierr) početkom XVIII veka piše o trajnom miru među evropskim narodima, a Kant se nakon toga bavi pretpostavkama za stvaranje večnog mira.

Između dva rata, idejom Evrope naročito se bavio austrijski grof Kudenhov-Kalergi (Coudenhove-Kalergi) koji je osnovao Panevropski pokret, čija je misija bila stvaranje evropske države u kojoj će formula IN PLURIBUS UNUM, već iskorišćena u američkom eksperimentu, biti realizovana i u Evropi. Mimo Kudenhov-Kalergija, tadašnji državnici, Brijan i Štrezeman, predlagali su formiranje evropske federacije, ali su ih događaji nenaklonjeni integrisanju evropskog kontinenta omeli u pokušaju da realizuju plan. Početkom četrdesetih godina prošlog veka dešavala se najveća svetska nesreća ikada zabeležena – Drugi svetski rat. Njegove posledice bile su katastrofalne. Evropski gradovi bili su razoreni, ekonomija uništena, ljudi su umirali od gladi, život je tekao u znaku opšteg beznada.

Period nakon okončanja rata nije nosio bilo kakav optimizam. U proleće 1950. godine činilo se da se Evropa nalazi na svom istorijskom zalasku. Jedan rat zamenjen je drugim. Sa početkom Hladnog rata, opasnost od sukoba istočnog i zapadnog dela kontinenta nadvila se nad Evropom. Pet godina nakon završetka Drugog svetskog rata, bivši neprijatelji su još uvek bili daleko od pomirenja.

Šta se moglo učiniti da se izbegne ponavljanje grešaka iz prošlosti i da se stvore uslovi za trajan mir među dojučerašnjim neprijateljima? Srž problema bio je odnos Nemačke i Francuske. Trebalo je stvoriti kariku koja bi povezala ove dve zemlje, ali kariku koja bi okupila i sve ostale slobodne zemlje Evrope, stvarajući tako zajednicu koja bi u Evropi očuvala mir. Žan Mone je bio taj koji je, svojim jedinstvenim pregovaračkim umećem, predložio ministru spoljnih poslova Francuske, Robertu Šumanu, i kancelaru Nemačke, Konradu Adenaueru, stvaranje zajednice u oblasti eksploatacije uglja i čelika.

Ta zajednica bi bila zasnovana na zajedničkom interesu, a nalazila bi se pod kontrolom nezavisne vlasti. Predlog je zvanično iznela Francuska, 9. maja 1950. godine, a toplo su ga prihvatile Nemačka, Italija, Holandija, Belgija i Luksemburg.

Ugovor kojim se osniva prva evropska zajednica, Evropska zajednica za ugalj i čelik (ECSC), potpisan je aprila 1951. godine u Rimu. Ovim ugovorom su otvorena vrata budućim dostignućima u integraciji Evrope. Napredak koji je usledio u potonjim godinama doveo je do stvaranja Evropske unije kakvu poznajemo danas, Unije koja je 1. maja 2004. godine svoja vrata širom otvorila i za istočnu polovinu kontinenta, od koje je toliko dugo bila odvojena.

Osobenosti razvoja Evropske unije više se ne otkrivaju pokušajem odgovora na pitanje: Da li će Evrope biti? Danas deluje arhaično argumentovati u korist nepostojanja evropskog glasa i evropskog zajedništva. Pitanja koje je uputno postaviti u bavljenju Evropskom unijom danas glase: Koja je dubina integracije koju Evropa može da podnese? Da li evropsko višeglasje čini nemogućim harmonični poj evropskog hora?

Čini se da Evropa, šireći svoje granice, produbljuje integraciju koju je započela na zgarištu užasnog rata. Ovaj proces nameće joj suočavanje sa različitim izazovima i pristajanje na rizike, i istovremeno omogućava da konačno govorimo o periodu trajnog mira među evropskim narodima.

Deveti dan meseca maja leta gospodnjeg 2004. slavljen je kao dan Evrope. U čast svog rođendana Evropa je nazdravila novim članicama. U čast zajedničke budućnosti svih evropskih naroda interpretiran je poslednji stav Betovenove Devete simfonije, *Oda radosti*. Nikada se snažnije nije mogao osetiti ideal harmonije, na koji nas podseća dvanaest zvezdica na evropskoj zastavi. Nikada nije bilo jasnije da evropsko višeglasje jeste njeno najveće bogatstvo i da samo brinući o svojim različitostima Evropa može biti jedinstvena. I nikada nije bilo toliko očito da je Evropa stranac u zemlji u kojoj nastaju ovi redovi o njoj samoj.

FRANCUSKO-NEMAČKI MOTOR U RAZVOJU EVROPSKIH INTEGRACIJA

U proleće 1950. godine činilo se da se Evropa nalazi na svom istorijskom zalasku. Sa početkom Hladnog rata, opasnost od sukoba istočnog i zapadnog dela kontinenta nadvila se nad Evropom. Pet godina nakon završetka Drugog svetskog rata, bivši neprijatelji još uvek su bili daleko od pomirenja.

Šta se moglo učiniti da se izbegne ponavljanje grešaka iz prošlosti i da se stvore uslovi za trajan mir među dojučerašnjim neprijateljima? *Srž problema bio je odnos Nemačke i Francuske.* Trebalo je stvoriti kariku koja bi povezala ove dve zemlje, ali kariku koja bi okupila i sve ostale slobodne zemlje Evrope, stvarajući tako zajednicu koja bi u Evropi očuvala mir. Žan Mone je bio taj koji je, svojim jedinstvenim pregovaračkim umećem, predložio ministru spoljnih poslova Francuske, Robertu Šumanu, i kancelaru Nemačke, Konradu Adenaueru, stvaranje zajednice u oblasti eksploatacije uglja i čelika. Zajednica je trebalo da bude zasnovana na zajedničkom interesu, a nalazila bi se pod kontrolom nezavisne vlasti. Predlog je zvanično iznela Francuska, 9. maja 1950. godine, a toplo su ga prihvatile Njemačka, Italija, Holandija, Belgija i Luksemburg.

Ugovor kojim se osniva prva evropska zajednica, Evropska zajednica za uglj i čelik (ECSC), potpisan je u aprilu 1951. godine u Parizu. Ovim ugovorom otvorena su vrata budućim dostignućima u integraciji Evrope. Napredak koji je usledio u potonjim godinama doveo je do stvaranja Evropske unije kakvu poznajemo danas, Unije koja je otvorena i za istočnu polovinu kontinenta, od koje je dugi niz godina bila odvojena. Najveći doprinos stvaranju jedinstvenog evropskog ekonomskog i političkog prostora dali su upravo državnici dve najveće evropske zemlje: Francuske i Nemačke.

Konrad Adenauer – Šarl de Gol

Oblikovanje Evrope nakon Drugog svetskog rata bilo je uslovljeno odnosima Francuske i Nemačke. Dvojica državnika koji su svojim politikama dominantno uticali na proces evropskih integracija na početku Hladnog rata bili su Konrad Adenauer i Šarl de Gol. Odnos dvojice političara krasili su uzajamno poštovanje i saradnja, ali i sasvim drugačije viđenje odnosa evropskih zemalja prema SAD i nadnacionalnim integracijama u Evropi.

Nakon što su u Rimu potpisani Ugovor o Evropskoj ekonomskoj zajednici i EUROATOM ugovor, francusko-nemački odnosi u svetlu produbljivanja evropskih integracija nisu odisali stvarnim progresom. Ipak, bilateralni odnosi bivali su sve bolji, što je dovelo do potpisivanja tzv. Elysee Treaty, francusko-nemačkog ugovora o prijateljstvu potpisanog u Elysee palati u Parizu. Ugovor je Francusku i Nemačku učinio izuzetno bliskim partnerima, omogućivši da neprijateljstva iz prethodnih ratova (1870, 1914, 1939) prestanu da budu nepodnošljiv teret odnosima između dve zemlje.

Potpisi Adenauera i de Gola na Ugovor o prijateljstvu ubrzali su proces pomirenja između dve države i izvršili neprocenjiv uticaj na razvoj evropskog kontinenta u godinama koje su usledile.

Vrstu neslaganja između vodećih zemalja Evrope činio je odnos prema Sjedinjenim Američkim Državama. Nemačka je težila što čvršćim vezama SAD sa Evropom u hladnoratovskom periodu, imajući u vidu da zapadnoevropske granice treba da budu obezbeđene od crvene opasnosti sa istoka. Francuska je, sa druge strane, posmatrala Ameriku kao hegemonu koji nastoji minimizirati značaj Francuske i drugih evropskih zemalja u globalnim odnosima. Francuska i Engleska zaista su i postale sile od sekundarnog značaja već 1956, kada su, usled izostanka podrške SAD, ostale uskraćene za pozitivne efekte vojne intervencije u Suedu.

Vili Brant – Žorž Pompidu

Vili Brant bio je prvi socijaldemokrata na čelu Nemačke nakon Drugog svetskog rata. Čuven je po izvinjenju koje je na pragu Varšave uputio Jevrejima za zločine koje su nacističke trupe počinile u logoru Aušvic.

Žorž Pompidu je svoje evropejsko usmerenje gradio i u periodu između dva rata učestvujući u aktivnostima Panevropskog pokreta. Panevropski pokret formiran je sredinom dvadesetih godina 20. veka, a idejni utemeljivač pokreta

bio je austrijski grof Kudenhov-Kalergi. Kudenhov-Kalergi uspio je da oko ideje stvaranja evropske federacije naroda okupi i značajna imena naučnog i političkog života svoga doba, a najvatreniji politički zastupnik ideja Panevropske bio je francuski političar Brijan, koji je, zajedno sa nemačkim državljaninom Štrezemanom, delovao u cilju osmišljavanja integrativnih procesa unutar evropskog kontinenta.

Odnos između Branta i Pompidua karakterističan je po izrazitom međusobnom nepoverenju. Nemačka se dolaskom Branta na vlast okrenula tzv. *ostpolitik*. Osim toga, Brantova vlada, uz podršku Slobodnih demokrata, kao sopstveni interes prepoznala je i proširenje EZ na druge evropske zemlje. Pompiduova vlada je prevashodno bila usmerena na razvoj zajedničke poljoprivredne politike, a kada je reč o proširenju Zajednice neblagonaklono je posmatrala ulogu koju Velika Britanija može imati u procesu evropskih integracija. Uprkos neslaganjima, političke odluke čiji su inicijatori i potpisnici bili Vili Brant i Žorž Pompidu ostvarile su izuzetan pozitivan uticaj na razvoj Evropske zajednice.

Najznačajniji događaj koji je obeležio periode predsednikovanja dvojice državnika bio je sastanak šefova vlada šestorice održan u Hagu 1969. godine. Samit u Hagu iznedrio je dogovor o prvom proširenju Zajednice na nove članice, uspostavio smernice za kreiranje novih zajedničkih politika, reafirmisao veru u političku integraciju zapadnoevropskih zemalja, otvorio vrata promeni stila kada je reč o mehanizmima odlučivanja unutar EZ i konačno odobrio predlog za finansiranje Zajedničke poljoprivredne politike (Common Agricultural Policy – CAP), preusmeravajući izvore finansiranja u ovoj oblasti sa direktnih, nacionalnih izvora na izvore Evropske zajednice.

Francuska i Nemačka uspele su da 1973. vežu Veliku Britaniju za Evropsku zajednicu omogućivši joj da, nakon drugog kandidovanja, uz Irsku i Dansku postane jedna od zemalja članica EZ. Time je označeno i prvo, istorijsko proširenje Zajednice i od tog trenutka EZ imala je u svom sastavu devet članica.

Helmut Šmit – Valeri Žiskar d'Esten

Drugu polovinu sedamdesetih godina 20. veka dešavanja u političkom polju Francuske i Nemačke obeležili su Helmut Šmit, koji je bio nemački kancelar od 1974. do 1982. godine, i Valeri Žiskar d'Esten, koji se nalazio na mestu predsednika Francuske od 1974. do 1981. godine. Odnosi između dvojice državnika bili su izuzetno dobri i kooperativni, a različitost nacional-

nih interesa dveju zemalja bivala je ublažena zajedničkim inicijativama u polju razvoja evropskih integracionih procesa.

„Evropskim poslovima više od svega nedostaje *autoritet*“, saopštio je 1974. godine Žan Mone, jedan od osnivača Evropskih zajednica. Francuski politički lideri uvek su voleli ideje organizovanja *samita* i tako se na tragu Moneove misli nalazio i predlog Žiskara da se sastanci šefova država i vlada ustale kao deo institucionalne sheme EZ. Ovaj predlog rado je prihvaćen od nemačkog kancelara i tako je prvi naredni samiti šefova država i vlada održan u Parizu u decembru 1974. godine. Najznačajniji rezultat samita upravo je bila odluka da se samiti Evropskog saveta, koji je sastavljen od šefova država ili vlada zemalja članica i predsednika Evropske komisije, ustale kao deo delovanja EZ. Na sastanku u Parizu dogovoreno je da se samiti Evropskog saveta održavaju tri puta godišnje, što je 1985. izmenjeno i odlučeno da se susreti šefova država ili vlada dešavaju dva puta godišnje.

Drugo zanimljivo postignuće koje se vezuje za aktivnosti Šmita i Žiskara bio je dogovor o direktnim izborima za Evropski parlament. Prvi neposredni izbori za ovo telo organizovani su 1979. godine i smatra se da je taj događaj ulio neophodni demokratski legitimitet u proces integracija, budući da niti jedna institucija EZ nije bila bazirana na neposredno izraženoj volji građana zemalja EZ.

U nizu značajnih odluka donesenih u periodu predsednikovanja Šmita i Žiskara nalazi se i inicijativa za Evropski monetarni sistem (EMS), nastala 1978. godine. Nisu sve države članice odlučile da odmah učestvuju u tek iniciranom EMS-u, ali je njeno stvaranje bilo značajno utoliko što je ubrzalo i pospešilo rad na stvaranju novih zajedničkih politika i harmonizaciji uslova i standarda u već postojećim.

Navedena postignuća otkrivaju nam koliko su dobri odnosi između Helmuta Šmita i Žiskara učinili za pospešivanje toka evropskih integracionih procesa nakon Drugog svetskog rata. Šmit i Žiskar predstavljaju centralne figure za operacionalizaciju onoga što je kasnije postalo istinska realnost institucionalnog sistema Evropske zajednice, a njihova saradnja postala je uzor kasnijim liderima dveju država, što je naročito bilo vidljivo u periodu upravljanja Kola i Miterana.

Helmut Kol – Fransoa Miteran

Period od 1982. do 1998. godine smatra se izrazito plodnim periodom kada se govori o saradnji između Francuske i Nemačke i uticaju odnosa između dve zemlje na budućnost Evrope.

Odnosi između Kola i Miterana bili su prijateljski i srdačni, što je imalo značajne posledice na evropska pitanja. Francuska je u ovom periodu nastojala da osnaži sopstveni uticaj unutar Evropske unije, usmerivši se pre svega na ekonomska pitanja, i time obezbedi valjanu kontrolu narastajuće nemačke moći.

Nemačka je, sa druge strane, nastojala da obezbedi kontinuitet sa ekonomskim postignućima ostvarenim u prethodne tri decenije i na taj način osigura sebi značajnu poziciju unutar evropske kuće.

Među odlukama i događajima koji su obeležili period političke dominacije Kola i Miterana, izdvaja se potpisivanje *Ugovora iz Mاستrihta*. Njime je stvorena Evropska unija 1992. godine.

Potpisivanju Ugovora iz Mاستrihta prethodilo je Južno proširenje EZ kojim su najpre Grčka (1981), zatim Španija i Portugal (1986) postale članice Evropskih zajednica. Godine 1987. kreiran je Jedinstveni evropski akt (Single European Act), koji je značajno doprineo konsolidaciji institucionalnih mehanizama u realizaciji određenih politika EZ.

Ugovor iz Mاستrihta doneo je nov naziv i novo uređenje Zajednica. Naziv Evropska unija konačno je snažno usmerio evropske zemlje i ka političkoj integraciji, a osim Ugovora o EZ kao deo nove arhitekture unutar Evropske unije umetnuta su i pitanja zajedničke spoljne politike i politike bezbednosti, te pitanja saradnje u oblasti pravosuđa i aktivnostima policije.

Miteranov odlazak poklopio se sa četvrtim proširenjem EU, kada su 1995. Uniji pristupili Austrija, Finska i Švedska. Od tog trenutka EU je činilo petnaest država članica.

Helmut Kol i Fransoa Miteran obeležili su razvoj evropskog kontinenta kooperativnošću i željom da Francuska i Nemačka zadrže liderstvo u evropskim poslovima. Značajnijih promena nije bilo ni u godinama koje su obeležili njihovi nastavljači.

Gerhard Šreder – Žak Širak

Odnos Nemačke i Francuske u svetlu evropskih integracija zadržao je svoju stabilnost i čvrstinu i za vreme Gerharda Šredera i Žaka Širaka.

Kancelar Šreder je savezništvo sa Francuskom temeljio na razvoju zajedničkog spoljnopolitičkog nastupa, što je bilo naročito vidljivo pre i tokom vojne intervencije SAD u Iraku. Akcija u Iraku učinila je Francusku i Nemačku

veoma bliskim, ali je takav nastup učinio odnose ove dve zemlje sa SAD izrazito lošim.

Francuska je svoj interes videla u očuvanju temelja Zajedničke poljoprivredne politike, čiji je ona najveći primalac i korisnik. Istovremeno se u nastupima francuskog predsednika jasno mogla uočiti želja za liderstvom Francuske unutar EU.

Kada je reč o uticaju odnosa Francuske i Nemačke na razvoj EU, onda su tu nezaobilazni samiti u Nici i Lakenu. Samitom u Nici omogućeno je potpisivanje Ugovora iz Nice kojim je napravljen institucionalni aranžman za obezbeđenje neometanog proširenja EU na istok. Ugovor iz Nice predstavlja krunu aktivnosti članica EU ka pokušaju da se, nakon poluvekovne razjedinjenosti, konačno omogući spajanje dveju polovina evropskog kontinenta.

Korak dalje predstavlja finalni dokument samita u Lakenu kojim je stvoren Konvent, telo čija je nadležnost bila da utvrdi predlog teksta budućeg ustava Evropske unije. Za predsednika Konventa izabran je upravo nekadašnji francuski predsednik Valeri Žiskar d'Esten. Konvent je završio svoj rad sredinom 2003. godine, kada je u Solunu Evropskom savetu predat nacrt ustava EU. Od sredine 2003. godine do sada tekla je intenzivna rasprava o sadržini Ustava i značenju koje njegovo usvajanje može imati za buduću karakterizaciju Evrope. Šefovi država i vlada zemalja članica Evropske unije potpisali su tekst Ugovora o ustavu 29. oktobra 2004. godine u Rimu, nakon čega je usledio proces ratifikacije u zemljama članicama

Gerhard Šreder i Žak Širak nastavili su izuzetnu saradnju Nemačke i Francuske po pitanju evropskih integracija, koja je započeta još u doba Konrada Adenauera i Šarla de Gola. Time je sačuvana i dominantna uloga koju ove dve zemlje imaju kada je reč o razvoju EU.

Pokušaji ujedinjavanja evropskih naroda u jedinstveni politički entitet činjeni su vekovima i pretpostavljali su različite ciljeve i sredstva kojima je proces trebalo da bude zaokružen. Ideja stvaranja jedne Evrope, inicirana nakon Drugog svetskog rata, razlikuje se od prethodnih pokušaja integracije i po tome što su veliki intelektualni duhovi toga doba kao što su Žan Mone, Altiero Spineli, Pol Anri Spak, Konrad Adenauer i drugi, kao krajnji cilj i vrednost integracija postavili *mir*.

Da bismo u Evropi imali trajan mir bilo je potrebno urediti odnose između Francuske i Nemačke na način koji bi onemogućio oživljavanje tradicionalnih neprijateljstava između dve zemlje. Evropski očevi osnivači vezali su nekadašnje neprijatelje ekonomskim interesima, koji su, zahvaljujući

razboritosti francuske i nemačke političke elite u drugoj polovini 20. veka, dali zamaha i političkoj integraciji

Ideja mira spojila je ne samo Francusku i Nemačku, već i druge zemlje evropskog kontinenta. No, rešenost upravo ove dve zemlje da žive pod zajedničkim evropskim krovom do sada je bila najsnažnija potpora razvoju Evrope kao bogate i harmonične zajednice.

Među evrooptimistima postoji uverenje da će naslednici Adenauera, Branta, Šmita, Kola i Šredera u Nemačkoj, te de Gola, Pompidua, Žiskara, Miterana i Širaka u Francuskoj u budućnosti samo učvršćivati već stvorene veze i učiniti Evropu najznačajnijim globalnim akterom. Nasuprot tome, evropesimisti imaju jaku sumnju u trajnost prijateljstva utemeljenog u palati *Elysee* 1963. godine, te je njihova pretpostavka da ostvarenju evropskog projekta predstoji krah ili barem nemogućnost njegovog punog ostvarenja.

Jednako dobro možemo argumentovati stav jedne i druge opcije. No, pola veka uspešnog razvoja Evrope usmerava nas ka tome da naše simpatije i privrženost radije pružimo uverenjima evrooptimista umesto ubeđenjima evropesimista.

TRGOVINSKA POLITIKA EVROPSKE UNIJE

Kao jedna od najstarijih ljudskih delatnosti, trgovina je rasla i razvijala se uporedo sa razvojem ljudskih civilizacija. Od primitivne robne razmene pa do elektronske trgovine prošlo je dosta vremena kroz koje se trgovina neprestano menjala i prilagođavala tekućim potrebama ljudi. U poslednjih pedeset godina svedoci smo naglog rasta trgovine, tako da je njen obim danas čak šesnaest puta veći nego 1950. godine, a u tom periodu udeo trgovine u svetskom GDP je utrostručen. Najbrže rastući deo trgovine je trgovina uslugama, čiji je rast naročito primetan od sredine osamdesetih godina. Rast trgovine veoma je izražen u zemljama EU, posebno od sredine sedamdesetih godina. Danas, sa 6% svetskog stanovništva i 20% svetske trgovine, EU predstavlja pravu trgovinsku silu.

Prema mnogim ekonomskim teorijama, otvorena i potpuno liberalizovana spoljna trgovina predstavlja optimalni režim kada su u pitanju velike, a posebno kada su u pitanju male privrede. Savremeni svetski trendovi smanjivanja carinskih stopa i ukidanja kvantitativnih ograničenja, ogledani u kreiranju različitih vidova međunarodnih integracija, samo potvrđuju ovu tezu. EU je, sa svojom monetarnom unijom, najviši do sada dostignuti nivo ekonomske integracije i jedini je primer te vrste u svetu. Uspostavljanje prvo zajedničkog, a kasnije jedinstvenog tržišta podrazumevalo je ne samo uspostavljanje carinske unije između država članica u okviru koje bi se obezbedilo slobodno kretanje roba, usluga, ljudi i kapitala, već i preduzimanje mera i akcija kojima bi se na jedinstven način uticalo i na spoljnu trgovinu između EU i trećih zemalja. Trgovinski odnosi unutar država članica su vremenom i razvojem unije kao takve postajali otvoreniji, a paralelno sa usklađivanjem odnosa na unutrašnjem planu rastao je i broj bilateralnih i multilateralnih sporazuma sa zemljama nečlanicama, pa se kao neophodno pokazalo postojanje zajedničke trgovinske politike prema ovim zemljama.

Već u Ugovoru o EEZ, sklopljenom 1958. godine, države članice prenele su na organe Zajednice obimne nadležnosti radi zajedničkog vođenja

ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Ovim ugovorom je pravo na vođenje carinske politike preneto sa država članica na Zajednicu, sa ciljem da se izbegnu razlike koje bi mogle proisteći iz različitih interesa koje bi po ovom pitanju mogle imati zemlje članice. Međutim, sadržina trgovinskih odnosa Zajednice prema državama nečlanicama se ne iscrpljuje samo u vođenju zajedničke carinske tarife. Prema odredbama člana 113. Ugovora o osnivanju Evropske zajednice, zajednička trgovinska politika se zasniva na jedinstvenim načelima naročito u odnosu na promene carinskih stopa, sklapanju carinskih i trgovinskih sporazuma, ostvarivanju jednoobraznih mera liberalizacije, politici izvoza i mera zaštite trgovine. Pošto je sistem kvantitativnih ograničenja (kvota) zabranjen pristupanjem EU Svetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO), pored carina, najčešće korišćene mere zajedničke trgovinske politike su: *anti-damping*, koji se primenjuje kad se roba uvozi po cenama koje su niže od onih koje se plaćaju na domaćem tržištu države izvoznice; *izvozne subvencije*, kojima se pomažu, najčešće, poljoprivredni proizvođači prilikom izvoza svojih proizvoda na tržišta trećih zemalja gde je cena ovim proizvodima po pravilu niža nego u EU; *prelevmani*, kojima se cena uvoznih proizvoda izjednačava sa cenom istih proizvoda na tržištu EU; *opšta šema preferencijala*, koja ujedno predstavlja i instrument razvojne politike jer zemljama u razvoju Evropska unija, prilikom uvoza proizvoda, odobrava odgovarajuće carinske olakšice (52% proizvoda iz ZUR ima preferencijalni tretman); *status najpovlašćenije nacije*, kojim se EU obavezuje da državi potpisnici odobri sve trgovinsko-političke povlastice koje odobrava i svim drugim državama koje uživaju ovaj status (to su praktično samo Amerika, Kanada, Australija i Japan). Prepreku potpuno slobodnom prometu robe u okviru EU ne predstavljaju samo carine i kvantitativna ograničenja, već i ostale mere kojima se na „finiji“ i „skriveniji“ način ograničava slobodan protok robe, nametanjem različitih vrsta prepreka, kao što su, na primer, razni oblici vancarinskih mera zaštite. To mogu biti administrativne i druge mere kojima se, na primer, propisuje da roba koja se uvozi mora biti pakovana u određenu ambalažu, imati određen sastav, biti praćena posebnim papirima, odgovarati posebnim tehničkim i drugim standardima i slično.

Zajednička trgovinska politika je jedna od najjače integrisanih politika EU i praktično obuhvata dva elementa: sporazume zaključene sa trećim državama, koji se obično nazivaju ugovornim ili konvencionalnim sporazumima, i unutrašnje mere trgovinske politike, koje se obično označavaju kao autonomne mere.

Ugovorna trgovinska politika obuhvata sve ugovorne sporazume EU sa trećim državama, koji se odnose na uvoz i izvoz roba. Ovi sporazumi mogu biti ograničeni na određene države, na grupe država, ali mogu imati i globalnu

dimenziju, kao, na primer, u slučaju paketa sporazuma kojim je 1993. godine završena Urugvajska runda pregovora o Opštem sporazumu o carinama i trgovini (GATT). Ove sporazume zaključuje Savet, i to na predlog komisije, pri tome Savet nema čak ni obavezu da konsultuje Parlament. EU je sklopila mnoštvo najraznovrsnijih trgovinskih sporazuma sa trećim državama. Neki od tih sporazuma odnose se na ukupne trgovinske odnose, dok drugi, tzv. sektorski sporazumi, odnose se samo na neke proizvode ili grupe proizvoda, kao na primer tekstil. U proteklih deset godina Unija je svoje mogućnosti u trgovinskoj politici dosta koristila za bolje uključivanje i povezivanje sebi bliskog privrednog okruženja. Primere za to možemo naći kako u Evropskom sporazumu sa državama Srednje i Istočne Evrope, tako i u carinskoj uniji sa Turskom. Što se tiče trgovinskih odnosa sa ZUR, EU ima posebne odnose sa zemljama Afrike, kao i sa malim zemljama Kariba i Pacifika (ACP zemlje). Ovi posebni odnosi su proizašli iz činjenice da se uglavnom radi o zemljama koje su još u vreme zaključenja Rimskog ugovora o osnivanju EEZ bile kolonije pojedinih članica EU. Odnosi EU i ACP zemalja su institucionalizovani kroz Konvenciju iz Jaunde koja je od 1975. godine zamenjena sa Konvencijom iz Lomea. U junu 2000. godine Konvencija iz Lomea je zamenjena Koton ugovorom. EU takođe ima i specijalne odnose sa 12 zemalja Mediterana koji su od 1995. godine formalizovani preko tzv. Procesu iz Barselone. Glavni cilj Procesu iz Barselone je uspostavljanje Evro-mediteranske zone slobodne trgovine do 2010. godine.

Autonomna trgovinska politika obuhvata sve mere koje se odnose na uvoz i izvoz roba, a koje EU ne uvodi u okviru ugovornih obaveza preuzetih u odnosu na treće države, tj. one mere koje su „autonomne“. U njih spadaju zajednički izvozno-uvozni propisi, mere zaštite od dampainga, subvencionisani uvoz ili nedozvoljena trgovinska praksa, kao i količinska ograničenja, zaštitne klauzule i spoljnopolitički motivisane trgovinske sankcije, kao što su, na primer, one uvedene Iraku i Srbiji.

Države članice ne prihvataju uvek dalja ograničavanja nadležnosti koje su im još uvek preostale u oblasti privrednih odnosa sa inostranstvom, u korist zajedničke trgovinske politike. Više takvih sukoba završilo je pred Evropskim sudom pravde, koji se najčešće odlučivao za tumačenje koje je išlo u korist dinamičnog rasta obima zajedničke trgovinske politike, kao najvažnijeg polja spoljnog delovanja Evropske unije. Od zajedničke trgovinske politike EU ne zavisi samo njen međunarodni ugled i uticaj već i milioni radnih mesta u državama članicama ali i u zemljama koje sa njom imaju snažne trgovinske odnose. Pored zajedničke trgovinske politike, Evropska unija bi morala voditi i zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku, kako više ne bi važila krilatica da je ekonomski i trgovinski div ali politički patuljak i vojni mrav.

BALKAN I EVROPA: KUDA SAD

Kuda idemo? Šta sve podrazumeva pojam tranzicije? Da li je moguće na neki brži način preći etape koje su pred nama i koje nas razdvajaju od EU? Odnosno, postoji li mogućnost skraćivanja puta na planu evropskih integracija? I pri tom, brine nas, koje ćemo sve to Scile i Haribde nažalost susresti na ovom našem putešestviju (rekli bismo čak lutanju), polažući pri tom ogromnu nadu da bismo nekim slučajem mogli i nabasati na EU?...

Preambula (vokabular, terminologija)

Alegorija *putovanja* u politici jedna je od najstarijih, najslikovitijih, pa prema tome i jedna od najrabljenijih retoričkih, simplifikativnih sredstava. Kao takva, ona je uvek sobom podrazumevala onog ko se tim putem kreće (*zajednica* koja je predstavljena najčešće preko metafore prevoznog sredstva!?!/ – *broda*, dok su vođa, elite doživljavani kao *kormilari*), potom i metaforizovane fizičke kategorije brzine, vremena i pređenog puta, smer, pravac, zatim početak i, konačno, krajnje odredište kretanja. Tako, u trenucima ekonomsko-političke neizvesnosti neke zajednice, i političari, i mediji, i prost narod skloni su da jedni drugima postave upravo „putničko“ pitanje – *kuda sad?* Ono vrlo često ima za cilj samo jedan kontekst: da otvoreno prizna postojanje nemoći, odnosno *dezorijentacije u prostoru spoljne i unutrašnje politike dotične zajednice* (recimo, nedostatak uviđanja *smera kretanja* /...ka EU.../, ili nedosledno tretiranje izabranog *pravca* /demokratski režim.../), rečju – da objavi teško kontrolisanu *avanturu* u kojoj se zajednica u tom trenutku našla.

Pokadšto se na ulici čuje još jedna isto tako skeptična i deprimirano intonirana sentenca – *Nema nam više izlaza...* U takvim slučajevima, uz prateći osećaj da su *kola krenula nizbrdo...*, i da nam se *brod po ko zna koji put našao u oluji*, odnosno u *buri* svetske politike, obično se priziva sudbina konkretno jednog patnika-lutalice – legendarnog vladara ostrva Itake, Odise-

ja.¹ Sa ovim brodolomničkim mitom u vezi, a opet promišljajući naš savremeni politički momenat, složićemo se da svaki pomen *puta* na kome smo se obreli obavezno poziva na promišljanje o svim prethodno navedenim sadržajcima rečene alegorije. Međutim, u ovom radu, nažalost, neće se naći dovoljno prostora za takvu detaljnu i preciznu analizu... Iz tog razloga mišljenja smo da je putniku na putovanju više od svega potrebno da se sam približno obavesti o okolnostima koje ga razdvajaju od cilja, ili koje pak otežavaju njegovo doseganje. U ovoj velikoj, višegodišnjoj alegoriji kretanja zapadnog Balkana ka Evropi, dakle, u *tranziciji* – istinskoj *odiseji* našeg regiona, na putu evropskih integracija, odista je suvisao jedan – s obzirom na formalna ograničenja – pojednostavljeni komentar naše političke aktualnosti, koji smo voljni da damo u vidu jedne jutarnje prognoze, a ona bi mogla i unekoliko da nas približi odgovoru na naslovno pitanje – *kuda sad?*²

Balkan, jedan momenat

Najjednostavnije govoreći, ekonomsko-politička tendencija, odnosno *smer i pravac kretanja* Državne zajednice Srbije i Crne Gore, već su određeni regionalnim kretanjem; preuzet je *kurs* nama susednih država – Rumunije, Mađarske i Bugarske, zatim i Makedonije, Hrvatske, Albanije i BiH. Horizont – nekom vidljiv a nekome ne jeste EU. Situacija BiH i DZSCG utoliko je posložnija što same ove države iznutra nisu dovoljno dobro i stabilno artikulirane. U našem slučaju, bez obzira na to što su institucije predviđene Ustavom konačno konstituisane i otpočele sa radom, bez obzira na to što je usvojen Akcioni plan za harmonizaciju tržišta Srbije i Crne Gore (koji za sobom povlači izradu studije o izvodljivosti), i javno mnjenje i sami političari pokazuju nevericu kada je reč o budućnosti naše nove zajednice.

Možda je ovaj problem najvidljiviji sada kada je jedan od najizazovnijih mamaca za birače „insistiranje“ na „nezavisnoj Srbiji“ i na „povratku monarhije“. Pre svega, ova ponuda biračkom telu se suprotstavlja integrativnim procesima koje bi naša zemlja trebalo da *sledi*. U neku ruku briše čitave tri godine truda oko DZSCG. Čak i u slučaju da ne razumemo ovakve nastupe kao istinska ispoljavanja dotičnih stranaka, nego upravo kao jedno perfidno

-
- 1 Lat. Ulix/ – Pomenusmo maločas *Scile* i *Haribde*, jednu od najvećih opasnosti sa kojima se Odisejeva posada susrela na svom putovanju.
 - 2 Ovo pitanje sobom je objedinilo nekoliko drugih – pitanje *trenutne lociranosti*, zatim pitanja *smera* i krajnje *destinacije*, a ako bude mogućnosti, pokušaćemo *uz-put* da se dotaknemo i drugih, već pomenutih aspekata prizvane alegorije *putovanja* (u čijem duhu smo odabrali da govorimo)...

dodvoravanje biračkom telu, koje ima samo tu trenutnu svrhu – biti, dakle, *sada* izabran – onda bi ovakve stavove trebalo razumeti kao direktno priznanje istih ovih političkih stranaka da nacionalizam i dalje postoji kao nešto što je duboko uvreženo u našem savremenom društvu, i da je svako takvo pominjanje „nezavisnosti“ i „kraljevine“, koje je defakto pozivanje na „staru srpsku slavu“, zapravo najsigurnija karta na koju bi političari uopšte trebalo da igraju ako žele da budu izabrani od ovoga naroda (ne zaboravljamo, naravno, *dokle* nas je *dovelo* Miloševićevo vezivanje za kosovski mit na Vidovdan, 1989. godine). To što se sada ponovo događa evociranje anahronih političkih sredstava³ nije ništa drugo nego potpuno mirenje sa dezintegrativnom tendencijom koja se kao takva rezerveše za budući koncept politike naše zemlje. Na taj način mogućnost *kretanja u smeru* EU očividno biva otežan.

EU i Balkan – odgovor po meri retoričkog modela Unije

Šta potom možemo reći o samoj *destinaciji* – o EU? Najpre, zapitajmo se, vidimo li uopšte pred nama Uniju? I ako vidimo – šta onda vidimo? Da li je ikako moguće staviti glavu u torbu za istinitost te slike? Ako su ova pitanja isuviše apstraktna, onda ćemo ih preinačiti – kako bi ukratko mogla da se opiše politika EU u odnosu na nas, u odnosu prema čitavom Zapadnom Balkanu? – Samo jedan kratak primer: onako kako do naših ušiju dolazi (dakle, reč je o doslednoj primeni tačno utvrđenog retoričkog koncepta), odnos Unije prema ovom regionu bi mogao da se opiše kao „pokroviteljski“, „roditeljski“, pa i „očinski“... Tako, sa medija do nas dopiru vesti kako EU želi da nas stavi pod svoje okrilje...

Međutim, onako kako vidimo i onako kako znamo stvari bi mogle i sasvim drugačije da budu protumačene; jer, eto, upravo Evropa, kao jedan od najvećih savremenih zagovornika ideje globalizacije i integracija biva jedan od (nehajnih?) uzročnika nevolja na Balkanu, budući da je Nemačka 1991. godine priznala nezavisnost Hrvatske. Ovim činom, zanemarujući kratku (melo)dramu Slovenije, kao što znamo, otpočinje istinska tragedija Balkana. Cilj nam je da u ovom trenutku skrenemo pažnju na aktuelne kritike koje pristižu iz Unije na ove adrese, a koje se tiču upravo otežanog sprovođenja procesa integracije na Balkanu.

3 Reklamo bi se da je reč o frustraciji na nivou naroda, koja vuče svoje korene još iz nacionalnih projekata 19. veka.

U deset godina, što je, istorijski gledano, veoma kratko razdoblje, uzeti učešće u iniciranju snažnog i apsolutno destruktivnog dezintegrativnog naboja, a potom, na istom tlu sejati klice evropskih integracija,⁴ sve se to, dakle, danas mora razumeti ako ne kao čisto pitanje pomanjkanja skrupula, pa čak i ukusa, a onda kao sama neusklađenost (dezorijentisanost) politika koje su namenjene za Zapadni Balkan... Sa druge strane, nedavno iskustvo u Briselu pokazalo je – sudeći doduše samo prema zlobnim komentarima koji su potom usledili kao svojevrsni rezime samita – da je EU ranjivija nego što se predstavlja. Ne samo da je nastao problem sa Poljskom, već je tako i otvoreno nastala lančana panična reakcija povodom novog talasa članica koji pristupa Uniji sledeće godine... Negde se u izveštajima i reportažama provlačila i misao o samom opstanku EU... Zaista, ako postoji i malo osnova za ovakva pakosna tvrđenja, onda je očito reč o neobičnoj, iznad svega neizvesnoj situaciji koja nastaje za sve one koji su *se jutros dali na put* evropskih integracija...

Prognoza

*Na putu se, prema tome, kao god i po zimskom vremenu i poledici, preporučuje oprez. Bez obzira na vremenske prilike, uvek je poželjno do-
laženje do konačnog konsenzusa svih političkih struja povodom jedinstvenog
smera i pravca koji će pratiti zajednica, makar i ne stigavši do EU. A što se
tiče onih maločas namerno opkoračenih pitanja šta to vidimo na putu pred
sobom..., trebalo bi možda imati u vidu i tu mogućnost da je EU toliko daleko
od SCG da se ovdašnjem umornom putničkom oku možda može učiniti čak i
idealnom...*

4 Ako se SFRJ ocenjuje kao federacija koja je počivala na lažnom bratimljenju naroda i narodnosti, po istom osnovu otvara se mogućnost problematizovanja sadašnjeg odnosa Evrope prema ovom regionu; drugim rečima, to znači da se sa kritike komunizma direktno može preći na kritiku moderne demokratije i globalizacije kao njene najznačajnije svetsko-političke rezultante.

DEMOKRATSKI EKSPERIMENT: UPOREDNI PREGLED TRANZICIONI PROCESA U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

Nema sumnje da je svaki pokušaj uporedne analize određenih procesa ili faktora na osnovu kojih nastaju promene u društvima veoma složen i zahtevan zadatak, budući da je u tom zahvatu potrebno otkriti i definisati „opšta mesta“, radi pronalaženja onoga što je zajedničko u različitim sistemima i onoga što je *diferentia specifica* svakoga od njih. U tom smislu, veoma je važno da se prilikom pregleda svakog od tih sistema, u ovom slučaju radi se o pojedinačnim državama kao okvirima unutar kojih se odvija proces tranzicije, odrede referentne tačke, kao svojevrsni pokazatelji, na osnovu kojih će biti moguće poređenje tih država. Naravno, odabir „pokaznih varijabli“ je, u velikoj meri, subjektivnog karaktera, jer će on prevashodno zavisiti od polazišta samog autora, odnosno od njegovih uverenja o tome šta je to što predstavlja ključni momenat ili uzročnik na kome se gradi proces tranzicije, odnosno koji je uzrokuje. Treba, međutim, istaći da se, po pravilu, radi o čitavom skupu takvih uzročnika, te bi bilo veoma naivno verovati da samo jedan može biti odgovoran za tranzicione procese. Ovde će, međutim, biti reči prevashodno o političkim faktorima, s obzirom da se oni čine kao ključni za dalju analizu, ali će se biti i osvrta na ekonomske determinante. U stvarnosti, tranzicioni procesi su toliko složeni i uslovljeni mrežom međuzavisnih i neodvojivih faktora da je svaka podela kriterija uslovna, no da bi se predmet ovoga rada mogao lakše analizirati i eksplicirati ona je nužna. Osim političkih, prisutni su i drugi, brojni faktori, kao što su socijalni, istorijski, kulturni, tradicionalni i dr., koji zbog nedostatka prostora, ali i potrebnih informacija neće biti razmatrani u ovom radu, bar ne u onoj meri koju oni zahtevaju.

Pored ove dileme koja se tiče metodološkog pristupa, postoji i ona koja se odnosi na sadržinski deo rada. Naime, našao sam se u dilemi da precizno

odredim koje su to države koje spadaju u zapadni deo Balkana. Ova dilema jeste rezultat moga neodovoljnog poznavanja geopolitičkih podela i odrednica, ali i brojnih političkih, ideoloških ali i subjektivno-arbitrarnih stavova i tvrdnji koje ne idu u prilog jasnijem razgraničenju pojmova kao što su: Istočni Balkan, istinska granica Centralne Evrope i Zapadnog ili Severnog Balkana itd. Kao primer ove ambivalentnosti navešću stav hrvatske političke javnosti, koja gotovo vekovima iznosi tvrdnju da je Hrvatska deo Centralne ili Mediteranske Evrope te da ona predstavlja branu „balkanskom varvarstvu“. Takođe je opšti stav da je Slovenija država koja ne spada u zemlje Balkanskog poluostrva, uprkos činjenici da je kao republika članica bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije bila deo države koja se smatrala zapadno-balkanskom. Imajući u vidu navedene poteškoće i uz izvesnu dozu zadržske *a priori*, u ovom radu biće reči o sledećim državama: Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Srbija i Crna Gora, i Makedonija kao republike bivše SFRJ i zemlje koje čine Zapadni Balkan, zatim Bugarska i Rumunija. Čini se da je ovde neophodno istaći da sam se opredelio za politikološki pristup analizi tranzicionih procesa u ovim državama s obzirom da mi je on najbliži i najočigledniji. Upravo zbog toga, ovde će akcenat biti stavljen na političko-istorijske činioce koji su uticali na začetak tranzicije i koji su je proizveli.

Pre nego što se upustimo u konkretne uzroke promena u gorenavedenim državama, potrebno je objasniti šta se zapravo podrazumeva pod pojmom ili pojavom *tranzicija*. Sam pojam je nastao kako bi se opisao proces kroz koji su prolazile ili počele da prolaze bivše socijalističke države. Radi se, naime, o tzv. tranzicionom procesu koji podrazumeva promenu političkog, ekonomskog, ideološkog i drugih sistema u zemljama koje su doživele visok stepen krize, uzrokovan komunističkim odnosno socijalističkim načinom upravljanja. Reč je, uglavnom, o zemljama Centralne i Jugoistočne Evrope koje su, nakon nekoliko desetina godine pod socijalističkim sistemom, počele da se preobražavaju u pluralističko-demokratsko-tržišne sisteme. Tranzicija podrazumeva dostizanje izvesnih vrednosti i ciljeva koji su otelovljeni u zemljama tzv. zapadnih demokratija.

Okolo onoga što je pokrenulo tranzicione procese, postoje razna i često suprotna stanovišta. Dok jedni drže da su ti procesi rezultat unutrašnjih napora i težnji u regionu Zapadnog Balkana da se dostigne stepen razvijenosti država Zapadne Evrope,¹ drugi smatraju da ovakav stav nema čvrstu osnovu kada je reč o ovom regionu, već da je tranzicija rezultat pada komunizma pod uticajem domaće politike, sa jedne, i međunarodne politike, sa druge strane.² Ovo je

1 Ovakav stav zauzima Lorens Vajthed, autor teksta „International Aspects of Democratization“.

2 Linc, Huan i Stepan, Alfred, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Vašington, 1998.

veoma važno u analizi začetka tranzicionih procesa na teritoriji bivše SFRJ u kojima je, čini se, međunarodni faktor odigrao ako ne presudnu, a ono isto toliko važnu ulogu kao i unutrašnji činioci. Već je spomenuto da je stepen demokratičnosti jedno od ključnih obeležja na osnovu kojeg je moguće utvrditi „tranzicioni kapacitet“ ili „domašaj“. Jugoslavija nije bila u sovjetskom bloku, ali je Josip Broz Tito „manevarisao“ između Istoka i Zapada i tako oslabio međunarodni pritisak za uvođenje demokratije u zemlji. Znatno stepen liberalizacije, naročito kada se radi o putovanjima i mnogim univerzitetskim slobodama, smanjio je zapadne kritike Jugoslavije zbog još uvek velikog „demokratskog deficita“. Ključne 1989. godine, pojedinci na vlasti u jugoslovenskim republikama bili su u stanju da se odupru punoj demokratizaciji i uspostavljanju liberalnih vrednosti, zastupajući nacionalistički stav prema svojim susedima i domaćim nacionalnim manjinama.³ Na taj su način nacionalno pitanje kao i etnička podeljenost postala predominantna pitanja u odnosu na demokratizaciju društva, tržišnu privredu i ostale napredne ideje. Za razliku od Jugoslavije, u Bugarskoj i Rumuniji bio je manje izražen uticaj međunarodnih činioaca na pad socijalističkog sistema i začetak tranzicionih procesa. Ipak, ne bi valjalo izgubiti iz vida činjenicu da je raspad Sovjetskog Saveza izazvao tzv. domino efekat koji je, manje ili više, presudno uticao na ubrzani pad komunizma u svim državama bivšega Varšavskoga pakta, između ostalih i u Bugarskoj i u Rumuniji. No, između ove dve zemlje postoje suštinske razlike u pogledu načina ulaska u tranziciju. Naime, dok je u Bugarskoj sam režim inicirao tranziciju i tako nijednog trenutka nije izgubio kontrolu nad njom, dotle će u Rumuniji glavni nosilac promena biti manje opozicija, a više narodne mase i vojska koje će na najnasilniji i najsureviji način označiti kraj prethodnog i početak novog doba. Ne ulazeći u moralne ili vrednosne sudove prevrata u Rumuniji, želeo bih da istaknem da je upravo ovakav, rekao bih krvav, početak tranzicije u mnogo čemu doprineo da ovaj proces postane varljiv, spor, težak i nedovoljno utemeljen u ovoj zemlji.

Tranzicija u bivšim jugoslovenskim republikama, izuzev Slovenije, obeležena je nečim što bih nazvao „kontrolisanim promenama“ ili „autoritarno sprovođenje tranzicije“. Naime, ako uporedimo početak tranzicije u Hrvatskoj i Srbiji, prva nejasnost koja se javlja jeste zapravo pitanje kada je uopšte ovaj proces počeo u ovim zemljama? Svakako da period vladavine Franje Tuđmana u Hrvatskoj i Slobodana Miloševića u Srbiji ne možemo nazvati autentičnom ili „priručničkom tranzicijom“. To je vreme mnogih ratova, ekonomskih kriza, socijalnih previranja i autoritarne vladavine. Da li pod takvim okolnostima možemo govoriti o tranziciji ili čak napretku?

3 Ibid., str. 282, 283.

Nemajući bolju definiciju, ovaj period nazvao sam periodom „kvazitrancizije“, koja podrazumeva izvestan otklon od komunističkog, odnosno socijalističkog sistema, no radi se samo o promenama deklarativnog karaktera, a nikako suštinskog. Zapravo, radi se o vremenu postkomunističke, nacionalističke i centralno-kapitalističke države, odnosno država, oplemenjenih recidivima titoističke totalitarističke tradicije. Ovo vreme predtrancizije trajalo je nekih desetak godina, da bi potom u obe zemlje otpočeo proces koji označavamo kao tranzicioni, a koji je započeo u susednim zemljama znatno ranije. Napomene radi, Bosna i Hercegovina, kao zemlja eks-Jugoslavije, ušla je u tranzicioni proces kao protektorat sa civilnom upravom međunarodne zajednice.

Što se intenziteta odnosno kvaliteta reformi tiče, one su, naravno, drukčije od države do države. Tako je, na primer, u Bugarskoj ispoljen izvestan stepen nasleđenih negativnih elemenata ranog posttotalitarizma,⁴ kao što su politička apatija odnosno apolitičnost javnog mnjenja, ekonomski problemi, nedovoljno razvijeno civilno društvo itd. Zapravo, glavni problemi Bugarske i Rumunije jesu ekonomska zaostalost, loše sprovedena privatizacija i nedovoljno razvijena tržišna privreda. Premda su u Rumuniji mnogi formalni institucionalni aspekti demokratije ostvareni, a ljudi shvataju novo vreme kao pozitivnu promenu u odnosu na prošlost,⁵ ipak smatram da je nedovoljna profilisanost građanskog društva nešto što karakteriše sadašnje stanje u ovoj zemlji. Napokon, većina političkih lidera na vlasti vuče svoju karijeru iz Komunističke partije, a to je činjenica na osnovu koje se možemo zapitati da li ljudi koji su bili nosioci jednog represivnog, nedemokratskog i nazadnog režima mogu biti protežeri promena? Doduše, to je pitanje više za antropološke, psihološke i socijalne studije, nego za analizu čija je tema proces tranzicije.

Ako posmatramo kvalitet dostignutih promena u Srbiji i Hrvatskoj od smene ratnohušakačkih režima u obe zemlje, onda možemo uočiti izvesnu prednost Hrvatske koja je, doduše, i ranije počela sa reformama. Premda je u ovoj zemlji izvršena privatizacija i uvedena tržišna privreda, ona je još uvek daleko od cilja koji je sebi zacrtala, a to je učlanjenje u Evropsku uniju. Naime, u Hrvatskoj još uvek postoje recidivi nacionalističkih i etničkih predrasuda, što

4 Linc, Huan i Stepan, Alfred, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Vašington, 1998, str. 419.

5 Ova konstatacija je, međutim, diskutabilna s obzirom da najnovija ispitivanja javnog mnjenja ukazuju na ogromno nezadovoljstvo građana, osobito zbog naglog ukidanja mnogih socijalnih funkcija države. Jedna anketa koja je sprovedena pre tri godine, pokazala je da bi, u slučaju da je bivši predsednik Čaušesku živ, osvojio na izborima većinu glasova. No, iako se čini da je ova anketa nerealna, ona ipak simbolički ilustruje nedovoljan stepen reformi u državi i društvu.

joj onemogućava da se u potpunosti integriše u Evropu. U tom svetlu valja sagledati i rezultate izbora iz 2003. godine, na kojima su se građani izjasnili za snage starog režima, u nešto obnovljenom ruhu, doduše. Čini se da će izbori u Srbiji imati slični konsekvencu, što je svojevrsni dokaz nedovoljno razvijene političke kulture kako građana tako i političkih elita. Građani postaju nesvesni uzroka katastrofalnih događaja iz ne tako davne prošlosti, dok su elite, očigledno, nesposobne da se uhvate u koštac sa problemima koje nosi tranzicija i da se oslobode balasta prošlosti koji se nadvio nad ovim državama kao kakva mračna senka koja opominje. Bez ikakvih pretenzija da zvučim poetično, želim samo da naglasim, odnosno da podvučem ona mesta za koja smatram da predstavljaju prepreku ostvarivanju cilja tranzicionog procesa, napokon, taj proces se i ne bi zvao tako da ne teži prelasku iz jednog stanja stvari u neko drugo.

Naposletku, trebalo bi ispitati kakve su perspektive tranzicije u zemljama Zapadnog Balkana i na koji je način moguće, ako ne ubrzati, a ono učiniti neizbežnim ciljeve do kojih se tranzicijom dolazi. U tom svetlu, treba se setiti iskustava deset zemalja koje će uskoro postati članice Evropske unije i koje će na taj način okončati proces prelaska iz, sada već davno prošlog, komunističkog vremena u novo, progresivno doba čije je oličenje Evropska unija kao svojevrsni dokaz prevazilaženja razlika i intenziviranja međuzavisnosti među državama.

Teško je predvideti kako će teći proces daljih reformi u odnosnim zemljama. Ono što se, međutim, može sa sigurnošću reći to je da se proces tranzicije neće zaustaviti, on se, dakako, može usporiti, ali se ne može zaustaviti. Uslovno rečeno, držim da je Evropska unija kao zajednica postala sama sebi cilj, *sui generis*. Ona je nešto što označava novu istorijsko-civilizacijsku tekovinu koja određuje osnovne i ključne zakonitosti modernog vremena. Sve zemlje koje geografski pripadaju Evropi će pre ili kasnije postati deo ove supranacionalne organizacije. Naravno, od velikog je značaja da li će to biti pre ili kasnije. Možda sam zabrazio u jedno, odveć determinističko i evolucionističko stanovište, ali ako uporedimo različite istorijske epohe videćemo da su neke globalne ili svetske tendencije neizbežne i neminovne. One zahvataju sve aktere na međunarodnom planu. Neki ih sporije prihvataju, ali neizbežno postaju njihov deo. Pred Srbijom predstoji možda najveći put da dostigne onaj stepen reformi na osnovu kojeg će moći stati u ravan sa ostalim razvijenim evropskim državama. Gotovo u svim oblastima društvenog života potrebne su promene i naponi da bi se do njih došlo. Čini se da je ipak potrebna korenita promena načina razmišljanja i otklona od „finog i uhodanog“ načina poimanja države, vlasti, ekonomije...

Ove generalizacije nikako nisu rezervisane isključivo za Srbiju. Naime, Hrvatska i Bosna i Hercegovina i Makedonija takođe predstavljaju zemlje sa sličnim problemima i poteškoćama. Napokon, to je i dokaz da su sve četiri države ponikle iz jedne bivše zajedničke zemlje. Manifestacije tih problema su različite, ali su im uzroci isti. Bugarska i Rumunija su nešto ispred prethodne tri države, što je, verovatno, uzrokovano nepostojanjem ratnog sukoba na njihovim teritorijama. Osnovni problemi ove dve zemlje su konkretne priode i odnose se prevashodno na ekonomske faktore, no sfera civilnog društva takođe mora biti razvijenija i stavljena na viši nivo.

Summa summarum, pred zemljama Zapadnog Balkana stoji put prepun novih iskušenja i potreba da se prevaziđu ne samo unutrašnji problemi nego i problemi koji postoje na polju spoljne politike među njima samima. Naime, prethodni ratovi su probudili itekako živu uspomenu na stradanja iz Drugog svetskog rata, te je potrebno uložiti izraziti stepen napora kako bi se prevazišle ove tenzije koje i dalje tinjaju na ovim prostorima. Sa reformisanim načinom razmišljanja, biće moguće reformisati sve sfere života, od političkih institucija pa sve do ekonomskog sektora, na kome počiva blagostanje jedne zajednice. Na taj će se način dostići onaj stepen demokratije koji je toliko nužan i koji je pokazatelj napretka jedne države u modernom svetu koji teži da počiva na principu slobode i demokratije.

EKONOMSKE REFORME U SRBIJI – KRITIČKI OSVRT I PREDLOZI

Polazne pretpostavke za početak obuhvatnih, pa time i ekonomskih reformi u Srbiji su ispunjene tek političkim promenama 2000. godine. Imajući u vidu da su ostale zemlje u tranziciji iste procese otpočele pre oko 15 godina, to se Srbija ubedljivo nalazi na začelju. Ipak, i takva pozicija može imati svoje prednosti. Tranzicija bivših zemalja istočnog bloka u moderne demokratske države sa izgrađenom tržišnom ekonomijom i vladavinom prava je proces koji u istoriji nema ekvivalent po obimu, dubini i brzini promena. U takvoj situaciji, on se odvijao veoma različito od zemlje od zemlje, sa dosta uspeha, ali i grešaka. Upravo u tome je (bila) šansa Srbije da, koristeći iskustva drugih, svoj tranzicioni put maksimalno skрати.

Esencijalni deo tranzicije čine ekonomske reforme, koje najviše opredeljuju njeno trajanje i rezultate. Iskustvo zemalja poput Srbije pokazuje da samo visok nivo ekonomskih sloboda može voditi učvršćivanju i političkih sloboda, dok obrnuto nije moguće. To znači da se mere koje obezbeđuju razvoj ekonomskih sloboda moraju donositi *što pre*, jer osim što će osigurati razvoj političkih sloboda koje će obezbediti stabilan razvoj društva na dugi rok, takođe će i maksimizirati koristi od ekonomskih reformi, a minimizirati troškove koji su neizbežni. Odlaganje neophodnih ekonomskih reformi samo povećava troškove, smanjuje koristi, i odlaže očekivana poboljšanja kroz rast GDP-a, izvoza i životnog standarda.

Dosadašnje reforme u Srbiji sprovedene su nekonzistentno, parcijalno i plitko, sa periodima izrazite stagnacije, pa srpsku ekonomiju i dalje karakterišu nizak nivo GDP-a i životnog standarda, neznatno otvaranje novih radnih mesta, niske vrednosti izvoza, investiranja i štednje kao glavnih determinanti rasta. Prvi cilj koji je trebalo ispuniti je postizanje makroekonomske stabilnosti. I nakon pet godina reformi taj cilj nije u potpunosti dostignut, što čitav proces tranzicije u pogledu trajanja i rezultata čini neizvesnim.

Koje su opcije za nastavak ekonomskih reformi danas na raspolaganju Srbiji?

1. Zadržavanje sadašnjeg stanja (status quo)

Ova opcija u srednjem roku donosi stagnaciju ili vrlo nizak rast, a u dugom roku znači zadržavanje niskog nivoa standarda i raširenog siromaštva. Iako smatramo da ova opcija nije potpuno isključena, jer je sprovođenje ekonomskih reformi odluka, pre svega, političkog karaktera, nećemo je ozbiljnije razmatrati.

2. Nastavak delimične tržišne reforme

Prednost ove opcije je niži trošak za političare koji je primene (nešto viši nego u prethodnoj opciji), ali su i koristi veće. Stope rasta GDP sa kojima bi se moglo računati su 2–4%, što Srbiji ne bi donelo brz oporavak. Udvostručenje GDP-a bi se moglo očekivati tek za oko 20–35 godina.

3. Potpuna tržišna reforma

Ova opcija nosi izuzetno visoku cenu u kratkom roku kroz visoku nezaposlenost i pad popularnosti političara koji je sprovode, ali donosi i najveće koristi. Ovaj pristup je najprihvatljiviji za Srbiju, jer osim što je suočena sa niskim nivoom razvoja, veliki je problem i odnos građana prema poslu i preduzetništvu, koji je potpuno „iščašen“ u komunističkom sistemu, što se može promeniti samo radikalnim reformama. Stope rasta koje bi se mogle očekivati su 5–8%, tokom više godina, što bi udvostručilo GDP za period od približno 10–14 godina.

Ovde ćemo se zalagati za primenu potpune tržišne reforme. Pokušaćemo u najbitnijim tezama da predstavimo dosadašnje rezultate i korake koje treba preduzeti, najpre analizirajući makroekonomske, a potom i mikroekonomske aspekte.

Monetarna politika. Primarni cilj monetarne politike svake centralne banke je niska stopa inflacije, kao neophodan uslov održivog privrednog rasta na srednji i dugi rok. Iskustvo tranzicionih ekonomija pokazuje da, tokom reformi, ona treba konstantno da opada, čime ta stopa predstavlja jedan od indikatora uspešnosti sprovođenja reformi. U Srbiji je nakon 7% u 2003. godini stopa inflacije dostigla 13,5% prethodne, a za ovu godinu se predviđa vrednost između 15–18%. Kada pogledamo prosečnu stopu inflacije za region Jugoistočne Evrope od 4,7% u prošloj godini, očito je da se u Srbiji radi o velikom neuspehu koji destabilizuje proces reformi i usporava rast GDP-a.

Slamanje inflacije se dakle nameće kao primaran cilj ekonomske politike u celini, jer njen rast potire sve pozitivne efekte na drugim poljima. Ipak, učinak monetarne politike na tom polju nije uvek presudan. Njeni instrumenti se koriste tek kada su instrumenti drugih segmenata ekonomske politike – trgovinske, fiskalne i politike prihoda – iscrpljeni. U Srbiji imamo baš suprotnu situaciju. Monetarnom politikom se pokušavaju ispraviti propusti napravljeni u drugim oblastima. Tako se vrši sterilizacija viška likvidnosti kako bi se smanjila inflacija, što bez podrške ostalih instrumenata ekonomske politike može dovesti do povećanja kamatne stope i usporavanja privredne aktivnosti. Strukturne reforme se odlažu godinama, a uspešna kratkoročna monetarna politika ne može da ih zameni. Dakle, presudan razlog visoke inflacije krije se u domenu politike javnih finansija, tj. visokoj javnoj potrošnji u javnim preduzećima i još uvek prisutnoj administrativnoj kontroli čak 40% cena na tržištu. Sve dok se ne sprovedu ozbiljnije reforme u ovim segmentima, visoka inflacija i makroekonomska nestabilnost ostaće trajna karakteristika domaće ekonomije. Naravno, kao posledica, trajne karakteristike mogu ostati i niske strane investicije, izvoz i životni standard.

Osim pomenutih problema, veliki izazov sprovođenju monetarne politike daje i faktičko postojanje dvovalutnog sistema (iako on nije potpuno ozvaničen), čime je dejstvo sadašnjih mera monetarne politike ograničeno. Primetna je i nedovoljna koordinacija sa fiskalnom politikom, što sve zajedno ograničava mogućnosti upravljanja inflatornim i valutnim rizikom od strane privrednih subjekata. Pored postojećih instrumenata monetarne politike (promena devizne rezerve i politika kreditnih limita), potrebno je razviti i nove, pre svega operacije na otvorenom tržištu, koje su fleksibilnije i primerenije tržišnoj ekonomiji. Kada su u pitanju naponi usmereni na sterilizaciju dinarskog tržišta, oni nemaju mnogo efekta u uslovima dvovalutnog sistema, pa je potrebno razviti instrumente i za sterilizaciju deviznog tržišta.

Fiskalna politika. Reforma fiskalne politike ima centralno mesto. Time se postavlja osnov funkcionisanja države, upravljanja resursima i borbe protiv korupcije. Drugim rečima, cela država se najpre reformiše preko fiskalnog sistema.

Sistem javnih finansija treba da se zasniva na jednostavnosti, malom broju poreza i jedinstvenim poreskim stopama. Principi na kojima treba da počiva su uravnoteženost budžeta, transparentnost, pravičnost i prikupljanje sredstava iz realnih izvora. Privreda je izvor dohotka, a javne finansije njen servis, koji daje podršku privrednoj aktivnosti. Podrška ne podrazumeva mešanje države u privredu, već da politika javnih finansija bude vođena s obzirom na posledice koje njene mere imaju na privrednu aktivnost.

Dosadašnja politika javnih finansija je deformisana po tri osnova: (1) primarnost u odnosu na privrednu aktivnost, (2) odvojenost javnih finansija od privrede, čime se gubi njihova podrška privrednoj aktivnosti, i (3) visina javne potrošnje, blizu 50% BDP-a, što je, posmatrano po iznosu dohotka, daleko iznad nivoa tipičnih za zemlje poput Srbije. Veliki i neefikasan javni sektor je prepreka rastu čiji nosilac treba da bude privatni sektor. Prekomerni državni rashodi negativno utiču na rast time što zahtevaju održavanje visokih poreskih opterećenja, koja koče investiranje i rast produktivnosti, što podstiče neformalne aktivnosti i želju kod određenih ljudi za specijalnim povlasticama.

Reforme fiskalne politike treba da teku u pravcu smanjenja poreskog opterećenja privrede i stanovništva (stopa PDV-a od 18% se takođe može smatrati visokom). To bi dovelo do umanjenja izbegavanja plaćanja poreza uključivanjem sive ekonomije u legalne tokove. Porelno, potrebno je vršiti proširenje poreske osnovice i smanjenje javne potrošnje kroz potpuno ukidanje subvencija privredi. Postojeći nivo socijalnih transfera je najveća stavka u budžetu i na nivou je visoko razvijenih zemalja. Kako se 25% budžeta koristi na pokrivanje deficita penzionih i osiguravajućih fondova, to je sadašnje stanje tih institucija neodrživo. Potrebno ih je reformisati kako bi postale veliki investitori na tržištu kapitala.

Spoljnotrgovinska politika. Srpska privreda svoj oporavak može ostvariti jedino snažnom izvoznom ekspanzijom. Nakon znatnije liberalizacije spoljnotrgovinskog režima posle 2000. godine, uz visoku domaću tražnju, došlo je do ekspanzije uvoza, a izvoz je ostao nizak zbog nedovoljnog broja konkurentnih proizvoda, koji bi se plasirali na inostrana tržišta. Kao rezultat takvih kretanja, nastao je izuzetno visok spoljnotrgovinski deficit, koji se ne može smanjiti korekcijom deviznog kursa ili većim stepenom zaštite domaće privrede, iako je bilo i takvih predloga. Korekcija deviznog kursa nije primenjena, ali visok stepen zaštite je zadržan, pa domaćim tržištem i dalje dominiraju monopoli. Izvoz, osim što je dosta nizak, ima i neprimerenu strukturu, sa malom zastupljenošću usluga. Činjenica je, takođe, da se uglavnom izvoze radno ili resursno intenzivni proizvodi, a trebalo bi da to budu proizvodi intenzivni tehnologijom i znanjem. Iako je u prvih šest meseci 2005. zabeležen visok rast izvoza (čak 53%), ne radi se o realnom povećanju, već samo o njegovom realnijem iskazivanju, na šta je uticalo uvođenje PDV-a. Ovo dalje upućuje da i eventualna stopa rasta GDP-a za ovu godinu može biti statistička manipulacija, što nije nepoznata praksa izvršnoj vlasti.

Funkcija deviznog kursa nije da podstiče izvoz, pa treba insistirati na njegovom realnom nivou. Izvoz će rasti uz investicije u tehnološku osnovu privrede i necenovne faktore konkurencije. To će biti moguće samo uz dalje

restrukturiranje, privatizaciju i veći priliv *greenfield* investicija, gde još postoje brojne prepreke. Visok nivo subvencija je posebno štetan, jer udaljava preduzeća od prilagođavanja u skladu sa svetskim tržištem. Najviše štice i subvencionisana preduzeća i/ili čitave grane su po pravilu najmanje efikasna. Takođe, novi impuls rastu izvoza treba da dođe i od učlanjenja u Svetsku trgovinsku organizaciju i zakonodavne reforme u skladu sa pravnom tekovinom EU (*acquis communautaire*).

Razvoj privatnog sektora i investiciona klima. Sa veoma niskim učešćem privatnog sektora u ukupnoj zaposlenosti od oko 20% (vrednosti za ostale tranzicione zemlje su 62–85%), i u BDP-u od 45% (prosek za region 60%), jasno je da u Srbiji nije dovoljno razvijen konkurentan privatni sektor koji bi determinisao budući privredni rast.

Direktna prodaja kao model privatizacije u Srbiji, izabran uz podršku Svetske banke, ne treba suštinski menjati. Ipak, preveliko uplitanje države u ovaj proces, oličeno u formiranju Agencije za privatizaciju, je otvorilo put korupciji i brojnim aferama. Naročito pogrešnim smatramo pokretanje tržišta preuzimanja, gde je omogućena prodaja preduzeća čije se akcije ne kotiraju na berzi, pa samim tim i njihova cena nije tržišno određena. Predlažemo da se preuzimanje uslovi prethodnim izlaskom preduzeća na berzu i trgovinom njegovim akcijama najmanje 6 meseci.

Neophodno je da se proces privatizacije nastavi i ubrza. Njegov zastoj se može objasniti činjenicom da dosadašnji rezultati u razvoju privatnog sektora nisu omogućili veliko zapošljavanje radnika koji će ostati bez posla. Time pitanje nastavka privatizacije sa ekonomskog prelazi na socijalno-politički teren, što je samo po sebi štetno. Firme koje se ne mogu prodati potrebno je likvidirati, a mora otpočeti i primena Zakona o stečaju. Odlaganje restrukturiranja javnih preduzeća je već dalo veliku cenu, te se ono dalje ne sme odlagati, a privatizaciju ovih preduzeća treba obaviti metodom inicijalne javne ponude (*initial public offering – IPO*). Nakon završetka privatizacije, treba pristupiti otvaranju tržišta konkurenciji i liberalizaciji cena, što će u sektorima gde danas postoje monopoli (PTT saobraćaj, telekomunikacije, proizvodnja vode i električne energije) smanjiti cenu, a povećati kvalitet proizvoda i usluga.

Iako veoma značajna, privatizacija nije presudna za razvoj privatnog sektora. Najveći doprinos treba da dođe od velikog broja novoosnovanih privatnih firmi, koje su uvek znatno efikasnije od postojećih. Da bi njihovo masovno osnivanje i razvoj bio moguć, neophodno je stimulisati preduzetništvo uprošćavanjem administrativnih procedura, snižavanjem troškova re-

gistracije, i omogućavanjem osnivanja preduzeća za jedan dan. U ovom delu je učinjen određen napredak donošenjem Zakona o privrednim društvima, ali time se Srbija nije pozicionirala bolje od npr. Crne Gore.

Visina stranih direktnih investicija (SDI) je najznačajniji pokazatelj poboljšanja poslovnog okruženja i opšteg uspeha ekonomskih reformi. Posmatrano po visini SDI, Srbija se nalazi na četvrtom mestu u regionu, iza Rumunije, Bugarske i Hrvatske. Takođe, u sastavu SDI, dominiraju investicije kroz privatizaciju, gde je prevashodan motiv investitora bila kupovina domaćeg tržišta. To jasno govori da nije mnogo učinjeno na stvaranju pogodne investicione klime, čime bi se Srbija učinila atraktivnom investicionom destinacijom. Da bi se na tom polju ostvario određen napredak, neophodna je reforma sudskog sistema kroz smanjivanje broja potrebnih dana da se procedure sprovedu (koji je među najdužima u svetu) i eliminisanje korupcije, omogućavanje fleksibilnije promene vlasništva nad zemljištem i veći pristup finansijskim sredstvima. Takođe, veći iznos investicija koje su privukle zemlje poput Bugarske i Hrvatske jasno govori da je progres u pristupanju Evropskoj Uniji jedna od bitnih determinanti. Što je zemlja bliža članstvu u Uniji, to se među stranim investitorima njen politički, ekonomski i pravosudni sistem percipiraju stabilnijim.

Bankarstvo. Do sada su likvidacijom nesolventnih državnih banaka i ulaskom banaka sa stranim kapitalom učinjeni određeni pomaci u reformi ove oblasti. Ipak, dosadašnji učinci nisu dovoljni, jer bankarski sistem nema dovoljan kapacitet ponude kredita i ima nisku efikasnost zbog nedovoljne konkurencije. Takođe, prisutno je i ograničenje slobodnog ulaska stranih banaka na domaće tržište.

Za razvoj ovog sektora je neophodno unapređenje makroekonomske stabilnosti i dalji rast štednje. Neophodno je izvršiti konstruktivnu prisilu ka hitnom internom reorganizovanju finansijskih institucija u skladu sa međunaradno priznatim prudencionim standardom (Bazel 2). Bazelski kriterijumi treba da budu osnova za strog nadzor nad bankarskim sektorom od strane centralne banke. Treba ukinuti odluku kojom se ulazak stranih banaka uslovljava kupovinom neke od domaćih banaka, jer se na taj način ograničava konkurentski pritisak koji dovodi do sigurnosti uloga i poboljšanja kvaliteta usluga uz pad cena. Česta promena obavezne rezerve ne treba da bude praksa. Takođe, učešće nebankarskih finansijskih posrednika (štedionica i štedno-kreditnih ustanova) na ovom tržištu je manje od 1%, pa treba omogućiti i njihov razvoj.

Finansijsko tržište i berza. Berza predstavlja osnovni stub svake privrede. Gledano kroz istoriju, postoji jasna uzročna veza između razvoja

trgovanja na berzi i dinamike ekonomskog rasta, odnosno, između dubine tržišta kapitala (mereno brojem finansijskih instrumenata) i visine *GDP per capita*. Odatle potiče i ogroman značaj berze za svaku tržišnu privredu. Berza najefikasnije funkcioniše kao posebno udruženje brokerskih kuća, koje vezu sa tržištem ostvaruje preko posrednika. Najveća opasnost za berzu dolazi od uplitanja države. Urušavanjem berze, urušava se i cela privreda.

Berzansko poslovanje u Srbiji karakterišu nizak nivo razvoja, mali broj učesnika, niska likvidnost i plitkost usled malog broja finansijskih instrumenata. Samim tim, finansijsko tržište nije u dovoljnoj meri mehanizam finansiranja realnog sektora, već samo mesto preraspodele vlasništva. Takođe, zakonski okvir koji bi regulisao ovu oblast još nije zaokružen, a potrebno je ugledati se na liberalne odredbe evropskog zakonodavstva.

Produblјivanje tržišta i povećanje njegove likvidnosti se nameće kao prvi zadatak. Na domaćoj berzi još nema *blue chip* kompanija, pa bi u tom smislu bio značajan izlazak velikih javnih preduzeća na berzu. Organima lokalnih vlasti je potrebno omogućiti emitovanje municipalnih obveznica. Jačanje nadzorne funkcije, kao i donošenje Zakona o investicionim fondovima koji će omogućiti mobilizaciju domaće privatne štednje su hitni ciljevi u ovoj oblasti. Činjenica je da je Srbija jedina zemlja u regionu u kojoj ovi fondovi ne postoje. Takođe, potrebno je liberalizovati tekuće i kapitalne transakcije, kako bi se omogućilo i domaćim investitorima da trguju na svetskim tržištima. Veliki impuls razvoju berzanskog poslovanja bi bio postignut određenom vrstom regionalnog povezivanja ili integrisanjem domaće berze u neku važniju svetsku berzu.

Ekonomске reforme i evropske integracije. Period posle 2000. godine u Srbiji je pokazao da kako među biračima, tako ni u političkom establišmentu ne postoji preovlađujuće opredeljenje za snažnu protržišnu reformu. Kako je malo verovatno da će se takvo raspoloženje bitnije promeniti u narednim godinama, to postaje jasno da odlučujući podstrek reformi može dati jedino pritisak Evropske unije, tj. obaveze koje proističu iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). Time se, iz ugla ekonomskog razvoja, priključivanje Srbije Evropskoj uniji nameće kao prvorazredan cilj.

I u evropskim integracijama, kao i u većini drugih reformskih kretanja, Srbija se nalazi na samom početku. *Studija o izvodljivosti* je dobijena tek u 2005. godini, što iako znači formalan napredak, suštinski više pokazuje kolika je udaljenost od punopravnog članstva u ovom trenutku, te podseća da ozbiljne reforme tek predstoje. Ekonomski deo ovog dokumenta i obaveze po SSP, pored već analiziranih problema, posebno opominju na problem liberalizacije unutrašnje i spoljne trgovine i, s njim povezanu, nisku konkurentnost domaće

privrede. Iako već sada Srbija može da izvozi sve svoje proizvode na tržište Unije (osim vina, mesa i nekih proizvoda za koje postoje kvote), činjenica je da je taj izvoz veoma nizak. Potpisivanjem SSP, Srbija će tokom nekoliko godina morati u potpunosti da otvori svoje tržište za zemlje EU25, a još ranije će ući u zonu slobodne trgovine sa zemljama regiona. Time se, usled izloženosti jakoj konkurenciji, može ugasiti jedan broj firmi ili čitavih privrednih grana.

Vlada Srbije je polovinom 2005. usvojila „*Nacionalnu strategiju Srbije za pristupanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji*“. Imajući u vidu da svaka sednica vlada zemalja kandidata počinje analizom koraka koji su od prethodnog zasedanja učinjeni u evropskim integracijama, to se očekivalo da ovaj dokument postane okosnica daljeg rada Vlade Srbije. Nije teško primetiti da se to nije desilo, što govori da se Vlada Srbije ne ugleda previše na praksu uspešnijih zemalja. Time se postavlja pitanje da li su evropske integracije zaista „dugoročno i strateško državno i društveno opredeljenje Republike Srbije“, kako se u ovom dokumentu navodi? Kada su u pitanju ekonomske reforme, u Strategiji se ističe „odlučno sprovođenje svih tranzicionih i reformskih procesa“, „uspostavljanje zdravog tržišnog ambijenta“ i „unutrašnja i spoljna makroekonomska ravnoteža“ kao „suština strategije razvoja“, dok Srbiju već duže vreme karakterišu neodlučno sprovođenje reformi, odsustvo tržišnog ambijenta i dalje uplitanje države uz izrazito narušenu makroekonomsku ravnotežu, naročito u poslednje dve godine. Može biti da Vlada Srbije nije znala kojim putem treba reformisati ekonomiju, pa su ovim dokumentom otklonjene i poslednje dileme. Međutim, kada u detaljnijoj razradi pogledamo pretpostavke o „sprovođenju razvojne politike bez uplitanja birokratskih organa“, „obezbeđivanju potrebne pravne zaštite“, „liberalizaciji spoljno-trgovinske razmene i eliminisanju monopola“, ipak vidimo da preporuke Strategije i politika Vlade idu u suprotnim pravcima i nakon usvajanja tog dokumenta. To je sasvim razumljivo jer bi Vlada, ako bi htela da realizuje zadatke iz Strategije, morala iz korena da menja svoju dosadašnju ekonomsku politiku.

U ovom radu pokušali smo da analiziramo, po nama, najvažnija pitanja ekonomske tranzicije u Srbiji. Smatramo da mnoga rešenja koja se donose nisu optimalna imajući u vidu iskustva zemalja koje su dosta uspešno reformisale svoju ekonomiju na putu ka Evropskoj uniji. Ta iskustva pokazuju da jedino oslanjanje na tržište i privatna ulaganja u okvirima vladavine prava može doneti visoke stope rasta i povećanje životnog standarda. U Srbiji, pak, vidimo nedostatak saglasnosti po ovom pitanju, kao i tok reformi koji je pre rezultat političkih kompromisa nego odlučne želje za uvođenjem principa tržišne ekonomije.

Dragan Đorđević

O PROJEKTU MIROSLAVA MANDIĆA *RUŽA LUTANJA* (1991–2001)

„Ruža je ruža je ruža“.

Gertruda Stejn

Jedna botanička muzejska iluzija

Prvi veliki peripatetički duh naše kulture koji je sudbinu svog naroda video u Evropi bio je Dositej Obradović. Sve ono što je sprovodio u delo tokom života odnosilo se upravo na to – razumom i obrazovanjem odbaciti stege Istoka, koje su vekovima obujmljivale Balkan, i *prilaženje*, odnosno *kretanje u pravcu* prosvেćene Evrope. Ne koristimo se sada retoričkim figurama moderne politike, kao što bi moglo isprva da se pomisli; ovde nastojimo da povedemo reč o značaju stvarnog hodanja u pravcu Evrope naše zalutale i dezorijentisane kulture, kojoj je Dositej Obradović prizvan kao predvodnik i preteča;¹ Radomir Konstantinović za Dositeja kaže: „On uvek radi isto!“, što znači da bismo u njemu morali uvek da vidimo putnika, u koraku, kao što je to vazda u Univerzitetskom parku, na Valdekovoj skulpturi. I trajektorija njegovog putovanja Evropom izložena u Liceju, na Dorćolu, i danas impresivna je oku naroda koji je i potkraj dvadesetog veka bio osuđen na tumaranje sa unutrašnje strane granica svoje male zemlje. Taj pogled uzaludnog i premorenog posmatrača biva zadovoljen i izvesnom estetikom koja se raskazuje sa uramljene karte Evrope – krivudavi, prosvеćeni put, kao kontura ružinog cveta...

1 Ime „Dositej“ lako se može razumeti kao anagram imena „Odisej“! Tome u prilog govori i tendencioznost mnogih slika u *Životu i priključeniju*, kao što je, recimo, opis njegovog dolaska na Krf (Korf) – ekvivalentan epizodi iz *Odiseje* kada se brodolomnik budi na feačkoj obali, okružen drugaricama princeze Nausikaje....

Nekoliko primera kako bi trebalo hodati, a da to uvek bude shvaćeno kao kulturni čin – sa jednom čisto šnajderskom opaskom...

Novosadski književnik i umetnik, konceptualista, Miroslav Mandić (1949. g.) 1991. godine u Londonu otpočeo je projekat desetogodišnjeg lutanja Evropom, nazvan *Ruža lutanja*. Književnik je sebi postavio zadatak da svakodnevno prelazi 20 km, izuzev nedeljom. U peripatetičkim zapisima koje je činio tokom svojih hodanja vidimo istinski dokument putnika, odnosno sve ono što takva jedna aktivna i dinamična figura sobom predstavlja – pored podataka o vremenskim prilikama, o povredama, bolestima, bolovima koji su znali da ga zadese tokom puta, Mandić je davao i sažete iskaze povodom poezije, umetnosti, filozofije, istorije, politike, povodom zemlje kroz koju upravo prolazi, i sa čijim se živopisnim žiteljima susreće. Na taj način, čin hodanja zaista ima sve pravo da postane kulturni čin, ali, ono što je posebno zanimljivo u ovom spoju izricanja fizičkog, fiziološkog i metafizičkog, i što bi moglo da ima i svoju alegorijsku vrednost, jeste unošenje neizvesnosti u sam kulturni čin hodanja. Mandić neprestano, iz dana u dan, iz godine u godinu, stvara *Ružu lutanja*. *Ružu* koja nije ni bogomdata ni samorazumljiva, već je uvek veličanstvena i impresivna slika istrajnosti, snaženja volje, slika neprestane borbe za cvet u stalnom nastajanju, na tlu Evrope. Tako, drugog dana *Ruže*, Mandić je napisao (2. hodanje):

Sedam belih ruža na Vitgenštajnovom grobu. Predvečerje je hladno. Neko stalno donosi ruže. Predvečerje se spušta. Dugo sam stajao nad Ludvigovim grobom. Počela je Ruža, zakrivljuje se prva latica. Držim ovaj blok i nagnut pišem. Hladno mi je na rukama. Stojim. Biti dobar na ovom svetu. Otvoriti se zemlji da me hrani.

Kembridž, 10. 11. 1991.

Isto tako, 367. dana hodanja, druge godine „Ruže lutanja“, stigavši do Rumunije, Mandić zapisuje:

1146. Srećan sam od lepote koja me okružuje. Hodam već 367 dana rađajući ružu na tlu Evrope. Evropa koja je živo biće, i mnogo je više čine reke, jezera, bilje, životinje, vetrovi, nego čovek i njegova politika. Nadam se da ću i sledećih 9 godina hodati po njoj.

Takav je, otprilike, postupak i umetnički izraz Miroslava Mandića: stvoriti delo koje želi da komprimuje svekoliko čovekovo iskustvo u vremenu, a koje je istovremeno precizno locirano – stvoriti delo u obliku sveukupnosti iskustva Evrope. Još i izražavati se na taj način da se razlikovanje fizičkog i

duhovnog gotovo i ne vidi. Živopisna i dinamična, beskrajno vizuelna, ali ništa manje i spiritualna, *Ruža lutanja* na taj način poseduje samo jednu nevidljivu crtu, možda pre intonaciju – osećanje neomeđenosti, veselo odsustvo granica, apsolutnu integraciju svega onog što je u potpunosti čovekovo i evropejsko, a što vekovima figurira kao odrođeno i strano. Ono čega nema u *Ruži* jeste nerazumevanje, odvojenost i podeljenost. Očevidno podudaranje sa proevropskim duhom u *Ruži lutanja* nije slučajno... Sa druge strane, shvatamo da takav sadržaj ni u kom slučaju ne napušta prizvanu sliku konture ružinog cveta. Skloni smo tome da ovaj Mandićev kulturni čin hodanja, i njegov umanjeni lik na karti, predstavljen u vidu krivudave linije, *na koncu* shvatimo kao posvećeno udaranje šava po rubovima evropskih država, o čemu govori i Mandićevo nastojanje da tokom *Ruže* onesposobi svaki vid administrativnog uobličavanja evropejskog života, erotizujući smisao svog lutanja u činu „osvajanja“ (zavođenja) evropskog prostora, i stvarajući frivolni „pasoš čoveka u pokretu“:

376/3277

1185. *Ja sam žigolo Evrope.*

1186. *Penjem se po ovom ravnom putu.*

1187. *Svet se menja, i ja o tome slobodno razmišljam, Ruža lutanja učestvuje u promenama. Inspiriše ih. Za deset godina biću tvorac svetskog pasoša.*

Umetnost Ruže kao osnov novog prava.

